

Pomaganje pravoslavnoj djeci u NDH i nadbiskup Alojzije Stepinac u Dnevniku Diane Budisavljević

Jure Krišto*

Sažetak

Tijekom rata u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bilo je mnogo progonjenih i potrebitih, kojima je pomoć i zaštita pojedinaca i humanitarnih organizacija predstavljala mogućnost preživljavanja. Caritas Zagrebačke nadbiskupije bio je središnja točka te organizirane pomoći, a postojala je i neformalna skupina uglednijih osoba pravoslavne vjere, među kojima su bili supruga kirurga Julija Budisavljevića Diana i njihov krug prijatelja, napose inženjer Marko Vidaković. U radu se analizira doprinos nadbiskupa Stepinca, kako je predstavljen u Dnevniku Diane Budisavljević, ali i pouzdanost tih dnevničkih zapisa.

Ključne riječi: Alojzije Stepinac; Diana Budisavljević; Julije Budisavljević; siročad; pomaganje; kolonizacija; Dnevnik

Uvod

Diana Obexer (1891.–1978.), Austrijanka udata za doktora medicine i profesora na Zagrebačkom sveučilištu Julija Budisavljevića ostavila je pisano svjedočanstvo o svojem karitativnom radu u vrijeme Drugoga svjetskog rata (Budisavljević, 2003). Svrha je ovoga rada kritičko propitivanje i historiografsko utvrđivanje vrijednosti osobnih zapisa Diane Budisavljević, kao i pouzdanosti informacija koje se odnose na Alojzija Stepinca (1898.–1960.). Donosim i neke do sada nepoznate detalje o bračnom paru Budisavljević, kao što su da je Julije Budisavljević postao katolik, kao i njihova mlada kći.

1. Vjenčanje u Innsbrucku

Diana Obexer rođena je u Innsbrucku 15. siječnja 1891. godine. Bila je krštena 7. veljače 1891. u Katoličkoj crkvi.¹ Završila je osnovnu i srednju školu u Innsbrucku.

* Prof. dr. sc. Jure Krišto, zaslužni znanstvenik u miru, Hrvatski institut za povijest. Adresa: Opatička 10, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9723-3454>. E-adresa: jukristo@gmail.com

1 Pfarren Innsbruck, Katholische Pfarrgemeinden, Innsbruck–St. Jakob. Matriken Tirol, Pfarren I–O, Taufbuch 1876–1897. MF 0975–2, MF 0976–1, str. 313.

cku, a početkom Velikoga rata pohađala je tečajeve za njegovateljice, gdje je upoznala mladoga liječnika iz Hrvatske Julija Budisavljevića (1882.–1981.), koji je nakon studija medicine radio kao asistent na kirurškoj klinici. Godine 1917. oženio je Dianu Obexer u Innsbrucku.

Bračni par se 1919. doselio u Zagreb i muž je bio izabran za redovitoga profesora kirurgije zagrebačkoga Medicinskoga fakulteta, pri kojem je on 1921. osnovao i do 1953. vodio Kiruršku kliniku. Vratili su se u novu monarhiju, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je nastala 1918. na ruševinama monarhije koju su tvorile Austrija i Ugarska i u čijem su sastavu bile hrvatske zemlje.

Kad se Drugi svjetski rat proširio na Kraljevinu Jugoslaviju, 10. travnja 1941. uspostavljena je Nezavisna Država Hrvatska, na čije je čelo, nakon odbijanja Vladka Mačeka (1879.–1964.), došao vođa ustaša Ante Pavelić (1889.–1959.). Proširile su se pobune Srba u hrvatskim krajevima protiv hrvatske samostalnosti, koje su započele još i ranije, tj. nakon uspostave Banovine Hrvatske 1939., a nove ustaške vlasti posegnule su za terorom. Pavelić je prihvaćao uvjete koje je namećala Njemačka, uključujući i protužidovsko zakonodavstvo, u nadi da će imati odriješene ruke u rješavanju srpske pobune. No propašću sporazuma Hitlera i Staljina o nenapadanju (22. lipnja 1941.), Josip Broz (1892.–1980.) iskoristio je srpsku pobunu za pokretanje proletherske revolucije za interese međunarodnoga komunističkoga poretka. Pojavio se partizanski pokret pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije (Tomasevich, 2010).

2. *Diana i Julije Budisavljević u katoličkom braku i Crkvi*

Kad su 1917. Julije Budisavljević i Frida Olga Diana Obexer odlučili stupiti u brak, počela je i njihova svojevrsna avantura vjerskih kompromisa. Ona je bila katolkinja, a on pravoslavac, pripadnik Crkve u kojoj nije moglo biti članova a da se nacionalno ne smatraju Srbima. Nije poznato je li tražila od svojega zaručnika da se vjenčaju u Katoličkoj crkvi, ali znamo da toga vjenčanja nije bilo. Budući da u to vrijeme nije bilo pravoslavne crkve u Innsbrucku ili okolici, Julije je pronašao pravoslavna vojnog svećenika Dimitrija Jankovića, koji ih je vjenčao “po grčkom obredu” 19. travnja 1917., ali u evangeličkoj crkvi u Innsbrucku.² Izostankom katoličkoga vjenčanja, Diana Budisavljević formalno–pravno nije napustila Katoličku crkvu, ali se izdvojila iz njezina zajedništva.

Što je onda bilo najpresudnije da u srpnju 1941. Budisavljević u Zagrebu, u župi sv. Marka, podnese molbu za prelazak u Katoličku crkvu te da to isto učini njegova starija kći Jelka, a mlada je Ilsa bila udana za katolika? Ta je molba uključivala i to da njihov brak bude »ukrijepljen u Katoličkoj crkvi i pred katoličkim svećenikom«.³

2 HR–NAZG. Nadbiskupski Duhovni Stol, br. 494/1941.

3 HR–NAZG. Župni Arhiv Zagreb Gornji grad. Ženitbeni spisi, br. 494/1941. Vjenčani list, Matica vjenčanih župe sv. Marka u Zagrebu, Opaska.

Treba podsjetiti da su vlasti novoproglašene Nezavisne Države Hrvatske donijele Srpsku pravoslavnu crkvu na svojem teritoriju i donijele zakonsku uredbu koja je omogućavala jednostavan izbor vjerske pripadnosti (Krišto, 1998, 185–263). Nije to ipak u mnogim slučajevima mogao biti slobodan izbor i ne znamo kako se Budisavljević odnosio prema tomu novomu stanju stvari, i stoga je važno uzeti u obzir dokumente koje o tom imamo.

Nedvojbeno je da je Budisavljević 16. srpnja 1941. svojeručno potpisao molbu za primanje u Katoličku crkvu sebe i svoje kćeri Jelke.⁴ Time je zapravo izrazio želju da bude član Crkve kojoj je po krštenju pripadala njegova supruga. Time je također i njegova supruga obnovila svoje zajedništvo s Crkvom, od koje se udajom objektivno udaljila.

Valja istaknuti da je u vjenčanom listu Julija i Diane navedeno da je Julijeva majka Hermina rod. Albrecht bila rimokatoličke vjere.⁵ To je mogao biti dodatni poticaj Juliju za traženje primitka u Katoličku crkvu. U spomenutoj se molbi za primitak u Katoličku crkvu tvrdi da su Budisavljević i njegova kći Jelka »posvećeni odani rimokatoličkoj vjeri i Crkvi, a nalaze se posebice kod jednog od naših vjeroučitelja na sistematskom učenju rimokatoličkog vjeronauka, koji će posvjedočiti da prelaznici posjeduju potreb[no] znanje rimokatoličke vjere.«⁶

Osim toga, Budisavljevićeva odluka da bude primljen u Katoličku crkvu morala bi se sagledavati u svjetlu njegove kasnije odluke da se prijavi kao svjedok obrane u vrijeme komunističkoga suđenja nadbiskupu Stepincu 1946. godine. Najprije je bio pripušten među 22 svjedoka, a potom je ispušten da bi svjedočila samo šestorica svećenika (Štambuk–Škalić et al., 1997, 101 i 103). Da je osjećao bilo kakvu prisilu kod traženja primitka u Katoličku crkvu, vjerojatno ne bi bio spreman toliko se žrtvovati prijavom za svjedočenje u korist glave te Crkve u Hrvatskoj. To je bilo istinsko žrtvovanje, jer je bilo poznato da su se tadašnje komunističke vlasti osvetnički odnosile prema takvim ljudima, osobito onima izvan svećeničkih krugova.

U spomenutoj se molbi također napominje da su tražitelji primanja u Katoličku crkvu zadovoljili »građanskim propisima o vjerskom prelazu« te da će se katolički brak sklopiti »na najskrovitiji način«.⁷ Postoji, međutim, nešto kod tražitelja primanja u Katoličku crkvu s čime građanske vlasti nisu mogle biti zadovoljne, a to su činjenice da je tražitelj bio i visoko obrazovan i dobrostojeći, dvije kategorije pravoslavaca koje civilna vlast nije željela vidjeti u katoličkoj zajednici (Krišto, 2019, 338).

Na molbu Julija Budisavljevića od 16. srpnja 1941. Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu — potpisao generalni vikar Josip Lach (1899.–1983.), pomoćni biskup — odgovorio je isti dan u pet točaka, od kojih su prve tri važne: 1. daje se ovlast župnomu uredu da primi u Katoličku crkvu Julija Budisavljevića; 2. da se također

4 HR–NAZG. Župni Arhiv Zagreb Gornji grad. Ženitbeni spisi, br. 1412/1941.

5 HR–NAZG. Župni Arhiv Zagreb Gornji grad. Ženitbeni spisi, br. 494/1941.

6 HR–NAZG. Župni Arhiv Zagreb Gornji grad. Ženitbeni spisi, br. 494/1941.

7 HR–NAZG. Župni Arhiv Zagreb Gornji grad. Ženitbeni spisi, br. 1412/1941.

primi i Jelka Budisavljević, njegova kći; 3. da Dianu Obexer »odriješite od cenzure, u koju je pala sklapajući brak u nekatoličkoj crkvi, te krsteći i odgajajući djecu u nekatoličkoj vjeri«, uz primjerenu pokoru.⁸

Katoličko vjenčanje Diane Obexer i Julija Budisavljevića obavljeno je 4. kolovoza 1941. godine.⁹ Svjedoci su bili Danijel Rendulić i Ivan Oprešnik, obojica privatni namještenici i rimokatolici. U rubrici Opaske upisano je sljedeće: »Brak sklopljen 19. IV. 1917. u Innsbrucku (grč.[ko] ist.[očno] vojno dušob.[rižništvo]) ukrepljen odlukom nad. Duh. Stola u Zagrebu od 16. VII. 1941. br. 9144.«¹⁰ Obredu je asistirao o. Klarencije Klarić.

3. *Karitativni rad Diane Budisavljević i njezin Dnevnik*

3.1. *Kako i komu pomagati? Akcija Diana Budisavljević*

Zbog prisutnosti i aktivnosti različitih vojska i pobunjeničkih skupina, kao i postojanja planova koji su se odnosili na razne kategorije stanovništva (Krišto, 2019, 284–333), bilo je neizbježno množenje žrtava i siročadi. Diana Budisavljević osjećala je potrebu da se nekako uključi. S obzirom na svoj društveni status, najprije je pomislila na pomaganje financijskim sredstvima.

U prvom nadnevku svojega Dnevnika, 23. listopada 1941., zapisala je kako je od muževljeve rodakinje doznala da postoji logor za Židovke u kojem ima i pravoslavnih žena s djecom. Doznala je također da se Židovska bogoštovna općina u Zagrebu brinula za Židovke, pa je ona, zajedno sa svojom šogoricom, htjela znati može li se davati mjesečne priloge za kršćanke, tj. pravoslavke.

U svakom slučaju, 24. listopada 1941. posjetila je glavni ured Židovske bogoštovne općine (ŽBO) u Zagrebu, gdje se vjerojatno oblikovala ideja njezina karitativnoga djelovanja. Tu su joj, naime, protumačili da bi učinkovitije od davanja pojedinačnih novčanih priloga bilo formiranje odbora u pravoslavnoj zajednici koji bi preuzeo organiziranu brigu za pravoslavne u logorima. Čak su ju pitali bi li ona htjela organizirati takav odbor, a ŽBO bi joj pomogao oko dobivanja potrebnih dozvola. Odlučno je odbila takvu mogućnost priznajući nedostatak bilo kakva iskustva u tom području. Osim toga, iz razgovora s nekim svojim prijateljicama zaključila je da među pravoslavicima nema interesa za takve pothvate.

Potom je njezin muž potvrdio zašto je “doktorova žena”. Pozvao je svojega znanca arhitekta i urbanista Marka Vidakovića (1890.–1976.) — dakle praktična čovjeka — da dođe k njima. Kada mu je toga popodneva ispričala sadržaj razgovora na ŽBO–u, odmah je pristao koordinirati akciju koja bi radila u korist zatočenih pravoslavaca (Budisavljević, 2003, 26. listopada 1941.).

8 HR–NAZG. Nadbiskupski Duhovni Stol, br. 9144/1941.

9 Bilješka u matici krštenih župe sv. Jakova u Innsbrucku uz ime Friede Olge Diane Obexer pogrešno je navedeno da je Diana Obexer sklopila brak s Julijem Budisavljevićem u Zagrebu 29. rujna 1941. u crkvi sv. Marka, što je neobično.

10 HR–NAZG. Nadbiskupski Duhovni Stol, br. 9144/1941.

Predvečer je Budisavljevićima — opet posredstvom muževljeve rođakinje — navratio još jedan zagrebački pravoslavac i pristao na sudjelovanje u novostvorenoj ekipi, u kojoj su bile i neke njezine prijateljice i kći. No, kada se ranije iznesene okolnosti uzmu u obzir, akcija, koju je nazvala po sebi Akcija Diana Budisavljević, morala bi se pripisati Židovskoj bogoštovnoj općini, njezinu mužu Juliju, Vidakoviću i još nekim ženama i muškarcima jednako kao i njoj.

Osim toga, karitativan rad tih volontera, kao ni rad postojećih karitativnih ustanova, ne bi mogao puno učiniti bez nekih državnih ustanova i njihovih čelnika, poput Ministarstva udružbe, Ministarstva unutarnjih poslova, Ministarstva prometa, pa — u konačnici — ni bez šefa države Ante Pavelića. Oni su izdavali razne dozvole te obavljali logističke poslove prijevoza, nabave hrane, lijekova i drugih potrepština i sl. Ključnu je ulogu igrao Međunarodni crveni križ i Hrvatski crveni križ (Kevo, 2009).

U konačnici sve bi bilo teško izvedivo bez postojeće infrastrukture Katoličke crkve, poput župa, samostana (napose ženskih), udruga, sirotišta i napose Caritasa Zagrebačke nadbiskupije, kojoj je — dakako i Caritasu — bio na čelu nadbiskup Štepinac, i koji je bio duša svih karitativnih pothvata u to i u drugim vremenima njegove službe (Batelja, 2010, 47–62).

I iz Dnevnika je jasno da se njezina skupina uključivala u karitativne pothvate širih razmjera, jer inače ne bi mogla postići vidljivije rezultate. Ona, međutim, nije razriješila te međuovisnosti, što se vidi u njezinu Dnevniku: za nadnevak 26. listopada 1941. napisala je da je Vidaković »bio spreman otići u Židovsku bogoštovnu općinu na potanje dogovore« i da se »posvetio akciji s neumornom marljivošću i ustrajnošću«, a za sutradan, 27. listopada 1941., zapisala je da je akciju »sama preuzela na sebe« i nazvala ju po sebi Akcija Diana Budisavljević.

To nas nuka na ukazivanje na specifične osobine njezina Dnevnika.

3.2. *Je li Dnevnik Diane Budisavljević uistinu dnevnik?*

Diana Budisavljević tijekom rata nije vodila dnevnik u smislu zapisa i kratkih objašnjenja o događajima i susretima određena dana, nego je kratko notirala što joj se činilo važnim. Tek je na kraju rata počela sređivati te svoje napomene i ispisivati detaljnija objašnjenja o osobama i događajima. Zato se često doima kao poruka svojemu pokoljenju o tom kakva je bila majka i baka.

“Dnevnik” je dobio nov život kad je njezina unuka Silvija Szabo odlučila taj rukopis i neke druge pripadajuće materijale predati Hrvatskomu državnomu arhivu nakon međunarodnoga priznanja Republike Hrvatske, a ravnatelj Arhiva odlučio je dati prevesti rukopis (prevoditeljica je bila unuka Szabo) i početkom drugoga milenija objaviti ga na hrvatskom pod naslovom *Dnevnik Diane Budisavljević* (Kolanović, 2003).

Neki su hrvatski autori hvalili taj Dnevnik kao »izuzetan povijesni dokument o surovom razdoblju hrvatske povijesti« i Dianu Budisavljević zbog toga što je »pronašla snage i hrabrosti slobodno misliti, slobodno djelovati i pružati aktivan građanski otpor ustaškom režimu« (Mataušić, 2020a; 2020b). No, s obzirom na

već rečeno o fizionomiji toga “dokumenta”, treba mu pristupati s više opreza i rezerve.

4. Prvi sastanak s nadbiskupom Stepincem, 3. prosinca 1941.

Gospoda Budisavljević došla je do nadbiskupa Stepinca tek pred kraj prve godine rata na području Nezavisne Države Hrvatske i to indirektno. Program njezine akcije dostave sendviča u sabirni logor zahtijevao je dopuštenje vlasti za slobodno ulaženje u logor i dijeljenja sendviča.

Neki joj je njemački liječnik preporučio da razgovara s evangeličkim biskupom Filipom Poppom (1893.–1945.). Popp joj je objasnio da nije u dobrim odnosima s vlastima zbog toga što im je prigovarao da pravoslavci obično prelaze na katolicizam, a rijetko tko na protestantizam. Nakon što je Diana Budisavljević rekla Poppu da su i pravoslavke za koje je ona zainteresirana prešle na katolicizam, on joj je preporučio da razgovara s nadbiskupom Stepincem (Budisavljević, 2003, 28. studenoga 1941.).

Nadbiskup ju je primio 3. prosinca 1941. godine. Nakon što je objasnila da bi željela imati redovit pristup pravoslavkama, sada katolkinjama, u sabirnom logoru Lobor–gradu, Nadbiskup je bio »spreman zauzeti se za stvar« (Budisavljević, 2003, 3. prosinca 1941.), što je iznenađujuće otvorena gesta prema gospođi koju prvi put susreće. Nije isključeno da je ta dobrohotnost i izraz poštovanja prema njezinu mužu, koji je bio ugledan u zagrebačkim krugovima, a i Nadbiskup je vjerojatno znao da je nedavno prešao u Katoličku crkvu te uredio svoj brak prema zahtjevima crkvenoga zakonika. Bio je ipak svjestan svojih loših odnosa s predstavnicima vlasti i nije mogao obećati uspjeh svoje intervencije (Krišto, 1998, 72–121). Ako se oslonimo na njezine komentare u Dnevniku, nije imala puno razumijevanja za Stepinčev položaj.

5. Drugi sastanak s nadbiskupom Stepincem, 26. svibnja 1942.

Prošlo je šest mjeseci od prvoga sastanka Diane Budisavljević s nadbiskupom Stepincem. Drugi je sastanak upriličen 26. svibnja 1942. godine. Njezine su se aktivnosti u međuvremenu proširile, a naraslo je i njezino uvjerenje o važnosti onoga što radi. No i političke su se prilike uvelike promijenile i zakomplicirale. Pobuna srpskoga stanovništva sve se više širila (Krišto, 2019, 284–316), a i represija hrvatskih vlasti i zatvaranje stanovništva u logore.

Zanimljivo je da Diana Budisavljević nije naznačila što je konkretno molila Nadbiskupa. Samo je zabilježila u Dnevniku da je bio »vrlo suzdržan«. Stječe se dojam da u zabilješci dominira ljutnja zbog toga što joj je Stepinac ponovo rekao da »nema nikakvog upliva na vladu«. Zbog toga je ocijenila da se Nadbiskup »ne želi zainteresirati« za njezine ideje.

Opis toga drugog sastanka pokazuje da je plod naknadnoga razmišljanja o stvarima, jer je teško vjerovati da bi poučavala Nadbiskupa da se njemački bi-

skupi »brinu za svoje vjernike i kritiziraju Hitlera« te da bi se i Nadbiskup trebao zauzeti za one koji su prešli na katolicizam.

U svakom slučaju, u tom opisu sastanka Diana Budisavljević doima se nezainteresiranom za položaj u kojem je Nadbiskup bio. Zato nije razumjela ni Stepinčev primjer — kojim joj je htio objasniti prethodnu tvrdnju — da mu je vlada obećala ostaviti jednu Židovku u njezinu stanu, ali nije ispunila obećanje. Ona u Dnevnik bilježi svoju ljutnju: »kažem da sam došla tražiti da spasi jedan narod, a on mi priča o nekom stanu« (Budisavljević, 2003, 54). Naravno da joj Stepinac nije govorio o "stanu", nego o pravu jedne žene i o kršenju toga prava. Govorio joj je i o kršenju obećanja koje je njemu dano. Htio joj je reći da ako Nadbiskup ne može uspješno posredovati kod državnih vlasti za jednu osobu i njezino pravo, kako će onda »spasiti jedan narod«?

Riječ je ovdje i o većem problemu. Diana Budisavljević obezvrijedila je pravo te Židovke kao manje vrijedno od prava "jednoga naroda", koji ona smatra vrijednim izbjavljenja. Nije to tako neočekivana reakcija, jer i danas nije rijetkost da u suvremenoj srpskoj historiografiji nailazimo na identičnu logiku: ne niječući da je Stepinac učinio mnogo dobra za hrvatske Židove, da je to isto radio i za pravoslavne Srbe — istina, u manjem opsegu — ali Srbi mu to ne mogu i ne smiju uvažiti kao humanost i krjepost čovjekoljublja, jer navodno nije obranio srpski narod i zaštitio njihovu Crkvu. I zato uporno ponavljaju da je "šutio".

Opis razgovora sa Stepincem odaje koncentriranost Diane Budisavljević na sebe. Nadbiskup joj je obećao zauzeti se za ono do čega je njoj stalo, ali ona gnjevno primjećuje da »u to mnogo ne vjeruje« (Budisavljević, 2003, 26. svibnja 1942.). Valja dodati da je i prema drugim dobrohotnim sugovornicima i suradnicima postupala slično. I razgovor sa stalnim delegatom Međunarodnoga crvenoga križa u Zagrebu Julijem Schmidlinom komentirala je sličnim riječima: »Mnogo se više zanima za statistiku, koliko je djece spašeno 1942, negoli za spašavanje djece koja su sada u nevolji. Moj je utisak: 'od njega ne možemo ništa očekivati'« (Budisavljević, 2003, 23. veljače 1943.).

Sama je zabilježila kako ju je predsjednik Hrvatskoga crvenoga križa Kurt Hühn javno oštro prekorio zbog "guranja nosa" tamo gdje joj nije mjesto — izričito joj je zabranio da se predstavlja kao članica Crvenoga križa (Budisavljević, 2003, 26. kolovoza 1942.).

6. Treći sastanak s nadbiskupom Stepincem, 28. svibnja 1942.

Da Diana Budisavljević nije bila objektivna prema nadbiskupu Stepincu i da je jednostrano prenijela sadržaj razgovora s njime, dokaz je i činjenica da ju je samo do dva dana nakon razgovora pozvao preko mons. Pavla Jesiha (1890.–1963.) da ponovno dođe k njemu. Došla je u društvu s Vidakovićem i mons. Jesihom. Pozvao ju je jer je konačno imao uspjeha s hrvatskim vlastima. Diana Budisavljević zapisuje u svoj dnevnik da ih je Stepinac izvijestio kako je bio na sastanku s ministrom udružbe te s njime dogovorio da će se »obojuća u velikoj mjeri zauzeti za spas deportirane djece« (Budisavljević, 2003, 28. svibnja 1942.). Stepinac je

također rekao da će »osobno za djecu učiniti sve što je u njegovoj moći. Djeca će biti smještena u ženske samostane. Svi samostani, svi dječji domovi, svi internati će preuzimati djecu, sve što može staviti na raspolaganje« (Budisavljević, 2003, 28. svibnja 1942.).

O kojoj je djeci bila riječ? Zbog ratnih prilika, djece siročadi bilo je iz svih krajeva tadašnje države, a uzroci su bili glad, gubitak jednoga ili oba roditelja zbog ratnih operacija, bolest i sl. Među njima je bilo katoličke djece, a dobar dio pravoslavne djece ostao je bez očeva ili bez oba roditelja 1942. nakon akcija njemačkih vojnih snaga, potpomognutima slabim hrvatskima, protiv partizana na području planine Kozara u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Velika većina tih pripadnika partizana bili su Srbi. Nakon završetka borbi ta su djeca smještena u postojeća i proširena prihvatilišta u Jasenovcu, Sisku i drugim mjestima u susjedstvu. Zbog velikoga broja djece, smještaj u improviziranim prihvatilištima bio je neadekvatan, posebno kad se uzme u obzir činjenica da su vladale i bolesti koje obično prate rat i bijedu. Stoga se nametnula potreba dovođenja te djece u krajeve u kojima nije bilo vojnih aktivnosti, ponajprije Zagreb i Jastrebarsko (Petešić, 1990).

Sve je to logistički bilo neizvedivo bez uključivanja državnih službi i sredstava: Ministarstva udružbe, Ministarstva prometa, Ministarstva zdravstva i sl. Zbog toga je taj razgovor nadbiskupa Stepinca i ministra udružbe bio važan, jer je predstavljao preokret u uključivanju državnih tijela u pomaganje katoličkih organizacija i službi.

Diana Budisavljević, međutim, ponovno je pokazala kako ne cijeni napore drugih, pa ni Nadbiskupove, nego ukazuje na njihove navodne nedostatke. Priznaje da su svi bili »potpuno ošamućeni velikim obećanjima koja smo dobili« (Budisavljević, 2003, 28. svibnja 1942.), ali odmah predbacuje Nadbiskupu, u zagradama, da nije bilo ispunjeno ono što je obećano. Nije tada bilo ispunjeno, jer Ministarstvo udružbe nije znalo ni gdje su djeca (Budisavljević, 2003, 1. lipnja 1942.), ali su planirane akcije uspjele.

7. Četvrti sastanak s nadbiskupom Stepincem, 23. siječnja 1943.

Susret Diane Budisavljević s nadbiskupom Stepincem 23. siječnja 1943. ticao se evakuacije djece i majki nakon akcija njemačke i hrvatske vojske. Plan je bio da se te žene i djeca dovezu u Zagreb i predaju u Caritas, koji bi ih zatim mogao i kolonizirati. Diana Budisavljević i Vidaković pokušali su to riješiti preko Breslera, ali nije išlo.

23. siječnja 1943. četvrti je put posjetila Stepinca, opet s Vidakovićem. Ponovo upada u oči kako u opisu sastanka stavlja sebe u prvi plan. Prva rečenica u njezinu opisu sastanka bila je: »Tražim od nadbiskupa da se u slučaju većih evakuacija pobrine za djecu« (Budisavljević, 2003, 23. siječnja 1943.). Doktorova žena naređuje Nadbiskupu! Nastavlja svoj zapis: »Odmah je bez premisslanja prihvatio. Uopće se ne postavlja pitanje da li pomoći, već na koji način pomoć organizirati. Nadbiskup kaže da će odmah dati pozvati msgr. Jesiha i s njim se posavjetovati o

akciji« (Budisavljević, 2003, 23. siječnja 1943.). No ni tada se nije mogla suzdržati da ne zapiše u svoj Dnevnik: »Iznenadila me ta bezuvjetna spremnost na pomoć« (Budisavljević, 2003, 23. siječnja 1943.), kao da sama nije zabilježila da je već kod prvoga susreta s njom izrazio spremnost pomoći.

Uz nastojanje da se žene i djeca presele iz neadekvatnih smještaja u Zagreb, Caritas je nastojao djecu koja su se oporavila udomiti u katoličkim obiteljima po župama. Diana Budisavljević bila je uključena u to, ali je zanimljivo njezino nastojanje da i u tim procesima istakne sebe kao najvažniju kariku. Istina, Ministarstvo zdravstva i udružbe nije moglo preuzeti tu zadaću, pa je Kamilo Bresler (1901.–1967.), visoki službenik toga ministarstva, pitao Dianu Budisavljević bi li njezina ekipa mogla to organizirati. Bila je svjesna da bi to bio prevelik organizacijski posao i zaključili su da bi jedino Crkva preko postojeće mreže župa, župnika i vjerna naroda mogla izvesti tako velik pothvat (Budisavljević, 2003, 23. kolovoza 1942.).

Diana Budisavljević zbog nekih je razloga imala potrebu prikazati kao da je ona iza cijele organizacije kolonizacije. Čak se i Stepinac spominje samo usput kao da je sporedna figura, a direktoru Caritasa i predsjedniku Katoličke akcije, laičkoga pokreta koji je pokrenuo papa Pio XI. 1922. (Krišto, 2004, 133–224), ona tobože daje poslovna zaduženja. Ipak je priznala da je to bio »početak nove aktivnosti Karitasa« (Budisavljević, 2003, 23. kolovoza 1942.). Naravno, svatko tko je imalo upoznat sa strukturom Katoličke crkve zna da je Caritas u to vrijeme bio institucija Zagrebačke nadbiskupije, kojoj je na čelu nadbiskup Stepinac i osobe koje on postavi u tu i druge slične institucije rade u njegovo ime i po njegovu mandatu, a Diani Budisavljević Caritas je bio pravna, socijalna i osobito logistička zaštita. Valja to držati na umu, jer i u krugovima Srpske pravoslavne crkve mogu se čuti hvalospjevi Diani Budisavljević zbog spašavanja srpske djece i u isto vrijeme žestoke kritike Stepinca zbog navodne pasivnosti, iako je i osobno i institucionalno bio iza mnogih takvih karitativnih akcija.

8. *Objektivan prikaz Stepinca u Dianinu Dnevniku*

Uočljivo je da Diana Budisavljević najobjektivnije piše o Stepincu kad se referira na jednostavno registriranje susreta drugih osoba s njime i razlog tih susreta. Primjerice, za datum 18. veljače 1943. zapisala je da je u 10:30 Vidaković bio kod tajnika izaslanstva Svete Stolice benediktinca Masuccija, od kojega je saznao da je Poglavnik »izdao nalog da treba voditi brigu o djeci–izbjeglicama«, a Caritas Nadbiskupije zagrebačke podnio molbu Ministarstvu unutarnjih poslova »da tu djecu može kolonizirati«.

Za 2. ožujka 1943. zabilježila je: »Dr. Vidaković kod nadbiskupa. Nadbiskup je spreman poglavniku predati molbu da se pomogne djeci na terenu. Šalje Vidakovića Karitasu da mu se još isto jutro podnese odgovarajući dopis na potpis« (Budisavljević, 2003, 2. ožujka 1943.).

Za nadnevak 3. studenoga 1943. Diana Budisavljević zapisuje da je predstojnik Caritasa Dumić javio da bi Nadbiskup trebao preuzeti javne kuhinje. Sljede-

ćega je dana Vidaković razgovarao o tom s Nadbiskupom, koji »energično kaže da će on preuzeti stvar u svoje ruke« (Budisavljević, 2003, 3. studenoga 1943.). Dumić je također otputovao u Sisak preuzeti djecu koja su ostala bez roditelja (Budisavljević, 2003, 3. studenoga 1943.).

Isto tako, u Dnevniku je za dan 27. siječnja 1944. zabilježeno da je u to vrijeme aktualna bila nabava mlijeka u prahu za djecu. Nadbiskup je Stepinac obećao da će razgovarati s ministrom o izdavanju dozvole za dobavu mlijeka i pripremiti pismo za predstavnika Crvenoga križa Schmidlina. Vidaković je preuzeo pismo od Nadbiskupa te ga je u popodnevnim satima predao Diani Budisavljević da ga osobno preda Schmidlinu (faksimil pisma u Budisavljević, 2003, 247).

Na temelju tih jednostavnih kratkih zabilješki postaje jasno kakvi su odnosi vladali među osobama koje su pokušavale ublažiti trpljenje unesrećenih. U središtu je zbivanja nadbiskup Stepinac i njegov Caritas, a drugi sudionici — ministar udružbe, direktor Caritasa, predsjednik Crvenoga križa, Vidaković, Diana Budisavljević i dr. — pridonose svaki na svojem polju. Tu se njezine riječi doimaju vjerodostojnima, jer jednostavno prenose ono što su drugi rekli, bez interpretacija i vrjednovanja.

Je li Stepinac imao problema u komunikaciji s Dianom Budisavljević? Ovdje je ukazano na neke osobitosti njezina Dnevnika koje ne idu posve u prilog njezinoj objektivnosti. Možda bi bilo dobro spomenuti još nešto što omogućuje donošenje pouzdanijih zaključaka.

U dnevniku — službeno nazvanom *Kronika* (Masucci, 2008) — koji je vodio tajnik Apostolskoga vizitatora Svete Stolice benediktinac Giuseppe Masucci (1906.–1963.), uopće se ne spominje Diana Budisavljević, iako je ona u svojem Dnevniku za nadnevak 29. siječnja 1943. zabilježila da je s Vidakovićem posjetila Masuccija.

U dnevniku nadbiskupa Stepinca, koji su umjesto njega vodili njegovi tajnici (Dnevnik nadbiskupa Stepinca, 25. srpnja 1943.), nema Diane Budisavljević ni na listi posjetitelja, a kamoli neke bilješke o sadržaju razgovora s Nadbiskupom. Spomenut je, međutim, njezin muž. Naime, za 25. srpnja 1943. zabilježeno je da je Nadbiskup na Klinici posjetio generala Ivu Prpića, koga su sa 3 hitca ranila dvojica ustaša ispred njegova stana, te da je također posjetio predstojnika Klinike Budisavljevića.

Je li to pokazatelj da je u Stepinčevu okruženju njezina uloga u velikim pothvatima Nadbiskupa i njegova Caritasa smatrana perifernom? Možda će to postati jasnije u budućnosti. S druge strane, ako je nedavno snimanje dokumentarnoga filma o Stepincu na temelju Dnevnika Diane Budisavljević u Hrvatskoj neki pokazatelj (<http://www.dnevnikdianebudisavljevic.com>), vjerojatnije je da će uloge Diane Budisavljević i Stepinca biti oblikovane ideološkim predrasudama ocjenitelja umjesto znanstvenom analizom dokumenata.

Još je manje ohrabrujuća spoznaja da su upravo takvi portreti proizvedeni i u (srbijanskoj) historiografiji zbog razloga koje sam prethodno spomenuo. I vodstvo Srpske pravoslavne crkve ostaje pri svojoj prosudbi da je Stepinac samo

“ćutao”. Nažalost, to je glavna poruka i filma o dnevničkim zapisima Dane Budisavljević!

Zaključak

Tijekom rata u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bilo je mnogo progonjenih i potrebitih kojima je pomoć i zaštita pojedinaca i organiziranih ustanova predstavljala mogućnost preživljavanja. Caritas Katoličke crkve bio je središnja točka te organizirane pomoći. Postojala je, međutim, i neformalna skupina uglednijih osoba pravoslavne vjere, koja se okupila oko zamisli supruge zagrebačkoga profesora Medicinskoga fakulteta Diane Budisavljević, a on joj je svojim poznavstvima omogućio osnaženje i ostvarenje njezine zamisli. Ubrzo je upoznala odgovorne osobe Caritasa i Katoličke akcije te se je uključila u njegove karitativne programe.

Diana Budisavljević bila je katolkinja iz Innsbucka, koja se udala za Julija Budisavljevića, pravoslavca iz Hrvatske, koji je tamo studirao medicinu i kasnije radio na tamošnjoj kirurgiji. Nisu se vjenčali u Katoličkoj crkvi, nego u evangeličkoj po “istočnome obredu”.

Doselili su se u Zagreb 1919., a Budisavljević je postao profesor na Medicinskom fakultetu. Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske 1941. i donošenja zakonske uredbe o promjeni vjere, Budisavljević je zatražio prijem u Katoličku crkvu. Isto je učinio i za svoju stariju kćer Jelku. Primanje u Katoličku crkvu obavljeno je 4. kolovoza 1941. u župi sv. Marka. Tim je činom također izvršeno i “ukrijepljenje” braka između Diane Obexer i Julija Budisavljevića u Katoličkoj crkvi.

Diana Budisavljević u početku je bila angažirana u dostavljanju sendviča pravoslavnim ženama i djeci u sabirnom logoru Lobor–gradu, koji je bio smješten u dvorcu nekadašnje obitelji Keglević. Kasnije se približila odgovornima u Caritasu Zagrebačke nadbiskupije, predsjedniku Katoličke akcije i upraviteljima nekih katoličkih i državnih organizacija u području socijalne skrbi te sudjelovala u njihovim akcijama.

Prema Dnevniku Diane Budisavljević, ona se sastala i s nadbiskupom Stepincem četiri puta. No budući da je taj Dnevnik počela pisati tek nakon rata na temelju nekih prethodnih bilježaka, njezini zapisi o ljudima i događajima pod utjecajem su kasnijih zbivanja i promjena njezinih odnosa s tim osobama, tako da su naglašeno subjektivni i stoga ih treba kritički propitivati. Osim toga, u tim su zapisima primjetni česti osjećaji njezina nezadovoljstva sa suradnicima i pripisivanje zasluga sebi, i kad je jasno da to ne može biti točno. O nadbiskupu Stepincu njezini su zapisi većinom pozitivni, ali često s dozom kritike, koja je zapravo s primjesom nestrpljivosti i nerazumijevanja situacije, koji su, između ostaloga, pokušaj građenja bolje slike o sebi. O Nadbiskupu piše najobjektivnije kad prenosi što su drugi rekli o njemu ili kakve su veze imali s njime. Tu se, naime, ne upušta u interpretacije, nego jednostavno prenosi činjenice koje je saznala.

Ipak ostaje nepobitna činjenica da je Diana Budisavljević dala velik doprinos zaštiti progonjenih i potrebitih te pomoći pri zbrinjavanju djece koja su ostala bez roditelja. Njezin je najvidljiviji doprinos nedvojbeno u vodenju kartoteka za djecu koja su dovedena u skloništa, jer je poslužila spajanju djece s majkama koje su uspjele preživjeti i vratiti se iz njemačkoga zarobljeništva.

Literatura

- Dnevnik nadbiskupa Stepinca. Priredio Ljubo Boban, Danas, Zagreb 29. svibnja — 2. kolovoza, 1990.
- Batelja, Juraj (2010). *Blaženi Alojzije Stepinac svjedok Evanđelja ljubavi*. Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca.
- Budisavljević, Diana (2003). *Dnevnik Diane Budisavljević: 1941.–1945.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Kevo, Mario (ur.) (2009). *Veze Međunarodnog odbora crvenog križa i Nezavisne Države Hrvatske: Dokumenti: Knj. I.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Kolanović, Josip (2003). Predgovor. U: *Dnevnik Diane Budisavljević: 1941.–1945* (str. 7–9). Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Krišto, Jure (1998). *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.: Knjiga prva.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Krišto, Jure (2004). *Hrvatski katolički pokret: 1903.–1945.* Zagreb: Glas Koncila.
- Krišto, Jure (2019). *Stoljeće naroda i Crkve: Povijest Katoličke Crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u 20. stoljeću.* Zagreb: Školska knjiga.
- Masucci, Giuseppe (2018). *Cronaca della Nissione in Croazia.* Montevergine.
- Mataušić, Nataša (2020a). Historiografija je znanost, a historiografski upitnici rješavaju se mukotrpnim znanstveno istraživačkim radom temeljenim na dostupnim izvorima. *Historiografija.hr: Portal hrvatske historiografije* (16. lipnja). URL: <https://historiografija.hr/?p=21456> (6.5.2022)
- Mataušić, Nataša (2020b). *Diana Budisavljević: Prešućena heroina Drugog svjetskog rata.* Zagreb: Profil.
- Petešić, Ćiril (1990). *Dječji dom u Jastrebarskom: Dokumenti (1939–1947).* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Štambuk-Škalić, Marina; Kolanović, Josip; Razum, Stjepan (ur.) (1997). *Proces Alojziju Stepincu: Dokumenti.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Tomasevich, Jozo (2010). *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945: Okupacija i kolaboracija.* Zagreb: Europapress holding.

Arhivsko gradivo

- HR–NAZG. Nadbiskupski Duhovni stol. (Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu)
- HR–NAZG. Župni arhiv Zagreb Gornji grad. Ženitbeni spisi. (Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu)
- Pfarrren Innsbruck, Katholische Pfarrgemeinden, Innsbruck–St. Jakob. Matriken Tirol, Pfarrren I–O, Taufbuch 1876–1897.

Aid to Orthodox Children in the Independent State of Croatia and Archbishop Alojzije Stepinac in the Diary of Diana Budisavljević

Jure Krišto*

Summary

During the war in the Independent State of Croatia, there were many who were persecuted and needy and for whom the help and protection of individuals and humanitarian organizations meant the possibility of survival. Caritas, the humanitarian organization of the Catholic Church, was the focal point of such organized aid.

There was also an informal group of prominent people of the Orthodox faith, who gathered around the idea of the wife of a professor at the Zagreb Faculty of Medicine, Diana Budisavljević and he, together with his acquaintances, enabled her to strengthen and realize her idea. She soon met the leaders of Caritas and Catholic Action and joined their charitable programs.

D. Budisavljević was a Catholic from Innsbruck, who married Julije Budisavljević, an Orthodox Christian from Croatia. He studied medicine there and later worked at the local Surgery Clinic. They did not have a Catholic wedding, but rather were married in the Evangelical Church according to the “Eastern Rite”.

They moved to Zagreb in 1919 where Julije became a professor at the Faculty of Medicine. After the establishment of the Independent State of Croatia in 1941 and the enactment of a legal decree on change of religion, Dr. Budisavljević requested conversion to Catholicism. His older daughter, Jelka did the same. Admission to the Catholic Church took place on August 4, 1941 in the church of St. Mark. This act also “strengthened” the marriage between Diana Obexer and Julije Budisavljević in the Catholic Church.

Diana was initially involved in delivering sandwiches to Orthodox women and children in the Lobar–grad concentration camp, which was located in the castle formerly belonging to the Keglević family. Later, she approached persons holding positions of responsibility in Caritas of the Zagreb Archdiocese, the president of Catholic Action, and the managers of some Catholic and government social welfare organizations and participated in their activities.

According to *The Diary of Diana Budisavljević*, she also met with Archbishop Stepinac four times. However, seeing as she began writing her *Diary* after the war, basing it on some previous notes, her records of people and events are influenced by later events and changes in her relationships with these people, and therefore they are of no particular historiographical value. In addition, frequent feelings of dissatisfaction with co-workers and the attributing of credit to herself are noticeable in these records, even when it is clear that this may not be true. Her writings about Archbishop Stepinac are mostly positive, but often contain a dose of criticism which is actually a reflection of her tendency to place an emphasis on her own person. She writes about

* Jure Krišto, Ph.D., Full Profesor, Senior Fellow — Retired, Croatian Institute of History. Address: Opatička 10, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: jukristo@gmail.com

the Archbishop most objectively when she conveys what others have said about him in relation to the work they had to do. She does not engage in interpretations here but simply conveys basic information.

However, the undeniable fact remains that Diana Budisavljević has made a great contribution to the protection of the persecuted and needy and to helping take care of children who were left without their parents. Her most visible contribution is probably in keeping files of the children who were brought to the shelters, as she served to reunite the children with those mothers who managed to survive and return from German captivity.

Keywords: Alojzije Stepinac; Diana Budisavljević; Julije Budisavljević; orphans; helping; colonization; Diary